

ԳՐԱԿԱՆ

ՇՆՈՐՀԱԼԻՆ ՔԵՐԹՈՂ

Մանուկ Աբեղեան Հայ կրօնական ֆերթոդութիւնը ի մտի ունենալով, կը հաւաստէ թէ «Հայ կրօնական բանաստեղծութիւնն անյանգ է մնացել մինչեւ Ներսէս Շնորհալի (1101-1173), որի երկերից շատերը, առանձնապէս տաղերը, նմանապէս անյանգ են: Բայց եւ այնպէս նա քան տարեկան հասակից արդէն՝ սիրում է բանեցնել յանգերը, յատկապէս մեծ ֆերթուածների մէջ»: (1) Իսկ Հ. Ղեւոնդ Ալիշան, Հայ դպրութեան մէջ Շնորհալիին գնահատանքը կը կատարէ հաստատելով թէ «իրմէ աւելի հարուստան եւ բանաստեղծ հեղինակներ ունի մեր դպրութիւնն, բայց ոչ գո՛ր իրեն հաւասար վայելչաբան՝ միանգամայն յարձակ եւ ոտանաւոր բանի, մանաւանդ այս ետփինիս մէջ, որոյ արուեստին զանազանութեանն եւ հարտարութեանն հնարօղ եւ վարդապետ իսկ կրնայ ըսուիլ: Վասն զի ոչ ոք իրմէ առաջ այնչափ տեսակ չափերով եւ ոճով երգեր, տաղեր եւ ֆերթուածներ գրած է: (2)

Հայկական չափի յատկանիշն է ֆերթոդական տողին 16 ոտֆերէ կամ վանկէ բաղկանալը չորս հատածներու բաժնուած: Միօրինակութենէ խուսափելու եւ ալլազանութիւն յառաջացնելու սիրոյն, կարելի է առաջին հատածը երեք, երկու եւ մինչեւ մէկ վանկի իջեցնել:

Շնորհալիին գորովոտ հոգին կարծես կը զգար ծանրութիւնը երկար տողերուն, եւ այդ պատճառաւ հազիւ քանի մը ֆերթուածներու մէջ գործածած է այդ չափը: Հայկական տաղաչափութեամբ է գրուած Վարդանանց շարականը.

Նորահրաշ / պըսակաւոր / եւ գորագլուխ / առաքինեաց,
Վառեցար / զինու հոգւոյն / արիաբար / ընդդէմ մահու.
Վարդան / քաջ նահատակ / որ վանեցեր / ըզըլշմամին
Վարդագոյն / արեամբըդ քո / պըսակեցեր գեկեղեցի:

Տաւր տուններուն քառասուն տողերէն միայն չորսին առաջին հատածը եւս չորս վանկերէ կը բաղկանայ: Մնացեալը երեք վանկով են, քացի այն տողերը որոնք կը սկսին երկվանկ անուններով (Վարդան, Խորէն, Տաճատ, Արսէն):

Ղեւոնդեանց Քահանայից տօնին Մանկունք շարականը ծանր տողերով գրուած ուրիշ ֆերթուած մըն է, հատածներու անհաւասար վանկերով, եւ վերջաւորութեան՝ վերածուելով եռավանկ հատածի.

Ձի գբութեամբ / խոնարհեալ / ընկալցի / զաղաչանս,
Թողութիւն / շնորհեսցէ / մեր բազում / յանցանաց: (4)

Ղեւոնդ Ալիշան կը յիշատակէ Աւագ Ուրբաթու տաղին Յորդորակը, Շնորհալիին գրիչէն.

Շնորհօք / սրբոյ Հոգւոյն / լըցեալ եղեն / սուրբ մարգարէքն

Շարժեալ / ի նմին ժամու / մեծ գոհութիւն / մատուցանեն».

(5) Եւ ակնարկութիւն կ'ընէ այն իրողութեան որ Կոմիտաս Կաթողիկոսի Հռիփսիմեանց կոյսերու յիշատակին գրած «Անձինք Նուիրեալք» շարականը, ինչպէս նաեւ Յովհան Մանդակունի Հայրապետին ընծայուած ողբական մէկ գրուածքը, եւ հայկական

տաղաչափութեամբ յօրինուած այլ ֆերթուածներ, նմանութիւնը կը բերեն «հնագոյն եւ շատ լեզուաց մայր կարծեցեալ Հնդկաց սանսկրիտ հին լեզուին, որոց տողերուն նման մեր տաղիցն ալ 16 ոտք կամ վանկ ունի, եւ չորս անգամ կամ մասն կը բաժնի. փոխանակ բառից պատահական շեշտին (գոր չունի հայերէն լեզուն), առաջին եւ երրորդ անգամոց վերջի վանկերուն վրայ ուժ տալով, որպէս զի ներդաշնակութիւն առնու ֆերդուածն. գոր օրինակ.

«Քրիստոսասէ՛րք իմ սիրելիք, ինձ օգնեցէ՛ք վիրաւորիս,
Եւ գորովո՛վ մեծ ողորմիւ՛ աղաչեցէ՛ք ըզՏէր վասն իմ»: (6)

Քեսունի Կարմիր վանքին մէջ իր մանկութեան, եւ ուսանողութեան տարիներէն սկսեալ, Շնորհալիին հետ կ'անէր ուսանելու եւ ուսուցանելու ինքնեկ յատկութիւնը: Եւ այս՝ հետգհետէ կը յայտնուի իր բոլոր գրութիւններուն մէջ, արձակ թէ ոտանաւոր: Ուսուցանելու գլխաւոր այս մտահոգութիւնը զինք հեռու կը պահէ ծանր տողերէն ֆերթողութեան, եւ գտնել կու տայ նոր չափեր ու մօտեցում ըստ իր մշակելիք նիւթին:

Ասկէ՛ այլազանութիւնը նիւթի, չափ եւ ձեւի, ֆերթողութեան մէջ Շնորհալիի:
Այսպէս, ունինք «Յաղագս երկնից եւ զարդուց նոցա» տիեզերագիտական գրութիւնը յամբական եռանգամ 12 վանկանի չափով (4+4+4), ինչպէս նաեւ «Սուրբ Խաչի Ներքողը» (Դաւիթ Անյաղթի «Բարձրացուցէ՛ք իսաչի հառին ֆերթողական պարգաբանումը՝ Կարմիր վանքի Վարդան Վարդապետի խնդրանքով):

Իսկ յամբական եռանգամ 11 վանկանի չափով (4+4+3) գրութեանց մտոյշներէն է Վարդապետի տօնի հաշու շարականը.

«Ուրախացիր / պլսակ կուսից / Տիրամայր
այսօր որդին / քո զհայրենին / փայլեաց գփառս.
նըմա յաւէժ / յանձըն արա / զանձինս մեր:»

«Նըմա Մովսէս / եւ Հեղիաս / ըսպասեն,
յանուն նորա / ցընծան Թաքոր / եւ Հերմոն ...»

«Եսայիաս / ըզքեզ թեթեւ / ամպ ետես,
եւ Հայր յամպոյն / զքո գորդին իւր / դաւանեաց ...» (7)

Շնորհալիին ամէնէն սրտառուչ եւ հանրածանօթ երգերէն երկուքը՝ «Առաւօտ լուսոյ» եւ «Աշխարհի ամենայն», գրուած են Շնորհալիին կողմէ ամէնէն նուազ գործածուած չափերէն մէկով, յամբ-անապետեան հինգ վանկանի տողերով, ըստ պահանջի գործածելով անապետ-յամբ (3+2) կամ յամբ-անապետ (2+3) կերպը.

«Առաւօտ / լուսոյ	«Աշխարհի / ամենայն
Արեգակն / արդար	Առ իս / նայեցեալ
Առ իս լոյս / ծագեա:»	Ախտակից / լերուք:»
«Բըղիտումն / ի Հօրէ	«Բանամ / ըզշրթունս
Բըղիտեա / ի հոգւոյս	Բարբառիմ / լեզուաւս
Բան քեզ / ի հանոյս	Բողոքեմ / զանձնէս: (8)

Իսկ Հռիփսիմէ կոյսի տօնին առիթով յօրինած իր մէկ տաղը կը ներկայացնէ անապետեան (3+3+3) ոտֆերով գրուած ներքողական մը.

«Սիրասնունդ / սիրամարգ / սըխրալի,

Նրբափայլ / Ոսկեթել / տարփալի,

Եռապսակ / իւղագլուխ / ցանկալի,

Հըրեշտակ / հրաշագեղ / Հռիփսիմէ»:

(Բանֆ Զափաւ, 1830, Վենետիկ, էջ 474-475)

Ամէնէն շատ գործածուածը յամբական երկանդամ ութ վանկանի չափն է, որ նկատուած է աւելի երաժշտական, աւելի հեզասահ, դիրքմբոցնելի եւ ուսուցողական տեսակէտէ աւելի հեշտ ուսանելի:

Հայ եկեղեցւոյ ժամագրքին մէջ Ներսէս Շնորհալիի գրիչէն առնուած գրեթէ բոլոր երգերը այս չափով են գրուած: Եւ տուններէն ոմանց առաջին բառը երեք վանկէ կը բաղկանայ: Օրինակ. «Այսօր անհառ» այբբենական շարքին տուններէն ոմանց առաջին տողին առաջին հատածը, 1955 երուսաղէմ տպուած Առձեռն ժամագիրքին 65-80 էջերուն մէջ, այսպէս. —

Բանին Հօր / փառաց լուսոյ Պետրոս մերձիլ յոտս ոչ ներէր.

Այնըմ ձեռաց որոյ են գործք երկնից երկինք եւ երկրաւորք.

Որով կուրաց աչքք բացան, խուլք եւ համբք արձակեցան.

Որ վերածեաց զինքն ի ծովէն, սաստեաց ալեաց եւ լըռեցին:

Եթէ Տէրս / ասէ էից եւ վարդապետըս բոլորից,

Զաշակերտացդ եւ գծառայից գոտըս լուացի ի հնոյ աղտից.

Միմեանց եւ դուք համարնութեամբ ցուցէք ըզնոյն խոնարհութիւն.

Բարձրացելոյն ի կործանումն եւ անկելոյ բնութեանդ կանգնումն:

«Թագաւորն / արարածոց զհացըն կենաց ետ քաղցելոց ...»:

«Տարածեալ / ձեռք ընդ ձեռաց, ոտք ընդ ոտից ընթանալեաց ...»:

Նոյն այլագանումն ու մօտեցումը՝ «Աստուած անեղ» շարքին բազում տուններուն մէջ (էջ 109-119). —

Գերագոյն / շնորհաց բաշխող երկնաւորաց եւ երկրայնոց

Կեանք եւ կենաց տըւող Հոգի, Հօր եւ Որդւոյ արարչակից.

Խնդրեմք ի քէն աղբիւր բարեաց, արքուցանողըդ ծարաւեաց.

Ողորմեա / քո ստեղծութեան, յուսով ի քեզ ննչեցելոյս:

«Դաւանիմք / ընդ սրովքէից զկենդանարարըդ համայնից ...»:

«Երրակի / թիւ կատարեալ յերիս անձինըս բաժանեալ ...»:

«Զէակի-ցըդ Հօր գորդի փառաւորեմք անլըռելի ..»

«Թագաւոր-ըրդ հրեղինաց որ ընդ մարդկան հողեղինաց ...»:

Քահանայ / եւ ժողովուրդի հայցեմք ի քէն Տէր քարեգութ-
 Ընդ նընչեցեալսն հաւատով, ընկալ ըզմեզ նովին յուսով-
 յերուսաղէմ քաղաք Վերին յորում արդարքն ժողովին,
 Փառս վերերգել միշտ ընդ նոսին Երրորդութեանդ երբեակ անձին:

«Նորաստեղծեալ» աբրօսքիք երգին վերջին տունը, Կիրակի Առաւօտեան
 Ժամերգութեան վերջաւորութեան (էջ 314), նոյնպէս.

Սիննի / որդիք զարթիք, հարսին լուսոյ տուք աւետիք.
 Եթէ փեսայն քո յարուցեալ յաղթեաց մահու իշխանութեամբ.
 Գայ պըսակէ ըզմեզ փառօք, ել ընդ առաջ պննեալ զարդուք.
 Երգեա երգ նոր յարուցելոյն ննչեցելոց կենաց պտղոյն:

Իսկ Շարակնոցին մէջ Ներսէս Շնորհալիէն յօրինուած շարականներ ունինք,
 քոյորն ալ քերթողական ներշնչումով գրուած, եւ նոյն մօտեցումով:

Նոյն եւ նըման Հօր եւ Որդւոյ / Հոգիդ անեղ եւ համագոյ.
 Բըղխումըն Հօր անքննաբար / Առող յՈրդւոյ անհառաբար.
 Ի վերնատունն այսօր իջեր / զՀոգիդ շնորհաց քոց արբուցեր.
 Արբո եւ մեզ ողորմութեամբ / ի քաժակէդ իմաստութեան:
 (Առձեռն Շարական, 1936, Երուսաղէմ, վերատպեալ 1986, Նիւ Եօք, Ս. Վարդան
 Հրատարակչատուն, էջ 510):

Ներսէս Շնորհալիի գրչէն տակաւին ունինք ամբողջ 4000 տողերը «Յիսուս Որդի»
 Աստուածաշնչապատում քերթողութեան, 1500 տողերը «Բան Հաւատոյ»
 դաւանաբանութեան, 2092 տողերը «Ողբ Եղեսիոյ» դիմառնական սգերգութեան, եւ
 իր յօրինած հանելուկները, առակները, եւ այլ մանկական, դաստիարակչական
 գրութիւնները:

Իսկ տաղերուն մէջ մասնաւորաբար կը հանդիպինք քերթողական այնպիսի
 չափերու, որոնք նորութիւն են ոչ միայն իր ժամանակին, այլ եւ հետագայ դարերուն
 համար: Չափեր՝ որոնք հաւանաբար կապուած են նաեւ Հայ երաժշտութեան
 տրոհումներու դրութեան հետ, նկատի առնելով Շնորհալիի ընդունակութիւնը իբրեւ
 երաժիշտ, երգեցող եւ երգահան: Բանք Չափաւ հատորին հրատարակիչ (Վենետիկ
 1928) հետաքրքիրներուն համար ցանկագրած են հատորին մէջ տպագրուած
 քերթուածներուն «Գլխակարգութիւն եւ Չափք Տաղիցն», 641-650 էջերուն վրայ: Վերեւ
 յիշուած ծանօթ չափերէն քացի, գործածուած են խառն չափեր նոյն քերթուածին մէջ,
 վեցոտնեան, եօթնոտնեան եւ ութնոտնեան (4+2, 5+2, 4+4), կամ մետասան,
 երկուսասան եւ տասնութեան (5+4+2, 5+2+5, 5+5), եւ այսպէս մինչեւ հնգետասանոտնեան
 չափեր (3+4+3+5, եւ 4+3+3+5):

Քերթողական չափերու այլազանութեան հետ Ներսէս Շնորհալի կիրարկած է
 քաղմակերպ յանգաւորում քերթողական տողերու: Ներկայ ժամանակներու համար՝
 հասկնալի, ակնկալելի եւ անիրաժեշտ կիրառութիւն: Սակայն հազարհարիւր քու-
 կաններուն՝ ուրիշ էր ընկերութիւնը եւ մարդոց մտայնութիւնը: Շնորհալին՝ հոգիով
 նուրբ եւ զգայուն, իր առաջին «վիպերգութիւնը» քսան տարեկանին փորձած՝

հետեւողութեամբ Պաիւտունի Գրիգոր Մագիստրոսի «Հագարտողեան» ֆերթուածին, զգացած էր տաժանքը ամբողջ Հայոց պատմութեան վէպը, մինչեւ իսկ հերոսավէպը, նմանավերջ հայ յանգով գրելուն եւ ձանձրալի անոր ընթերցումը պարտադրելուն կամ ակնկալելուն: Ուստի, իմաստութեան հետ փաշութիւնը կ'ունենայ տաղաչափութենէն ֆերթողական արուեստի բարձրացնելու իր մտքին ու հոգիին թխումները:

Եւ այս ըրած ատենն իսկ մէկ կողմէ ինքզինք կը չմեղէ «անփակ բերաններու» դէմ, եւ միւս կողմէ, դաստիարակի հոգիով կ'ուսուցանէ.

«Ո՛չ մի տառիւ վերջ յանգական,

Զի մի՛ ծուլից լուր ծանրանան.

Այլ խորաբար փոփոխական,

Զի ընթերցողք ոչ ձանձրանան»: (9)

Մանուկ Արեղեանի կարծիքով, «... վերածնութեան թարմ ոգին թափանցել էր նաեւ վանքերի խուցերը, բայց ոչ ամէն վանականի: Շատերը Ներսէս Շնորհալու պէս ազատախօս չեն եղել, եւ «անփակ բերանով» պարսաւել են նրա արարքը, եւ Շնորհալին ստիպուած է եղել ուրիշների հեղինակաւորութեամբ պաշտպանելու իր նորմա-ծութիւնը: Այսպէս «Բան Հաւատոյ» մեծ ֆերթուածի «Յիշատակարանի» մէջ, 1151թ. նա գրում է. «Եւ զի ոտինք է պարզական, / եւ ոչ բանին անչափական, / Մի՛ յայս լեզուաւ պարսաւական / Բարբառեացի ամփակ բերան: / Քանզի բազումք նախ վարեցան / Այսպէս յիմաստ աստուածական, / ... Որպէս Դաւթեան սաղմոսարան, / Եւ Սողոմոն առակարան. / Մեծն Գրիգոր աստուածաբան, / Եւ սուրբ Եփրեմ ասորական:»

«Յետադէմ վանականներն այդ երկի ձեւի համար աւելի եւս պարփակել են մեր բանաստեղծին, որ նա ստիպուած է եղել հետեւեալ տարին, 1152թ., «Ողբերգութիւն» մեծ ֆերթուածի վերջում («Յիշատակարան Երգողի Բանիս») դարձեալ պաշտպանելու իրեն. «Եւ մի՛ յայս ոք ախտանայ / Թէ չափաւոր բանիւ է սայ, / Եւ արտափին կարծի նըմայ, / Որպէս եւ գերգն Ափրողիտեայ:» (10)

Եւ հաւանաբար, նկատի առած Շնորհալիի ֆերթողական գործերէն Խաչի Ներքողը՝ Դաւիթ Անյաղթի (620 տող), Բան Հաւատոյ (1500 տող), Յիսուս Որդի (4000 տող), նաեւ Ողբ Եղեսիոյ (2092 տող), Հանելուկներ եւ Առակներ, Երգեր, տաղեր ու Շարականներ, վայելքը կ'ունենանք գործածուած յանգերու այլազանութեան: Փակագծի մէջ ահա՛ մասնակի ցանկ մը՝ Շնորհալիի կողմէ գործածուած յանգերու, որ նոյն ատեն գաղափար կու տայ Հայ լեզուի ճկունութեան եւ ֆերթողին ընձեռած ազատութեան, վայելուչ արտայայտութեան եւ երաժշտականութեան (աթ, աժ, ած, ալ, ալի, այ, ան, աշ, ար, աց, հաց, ել, եալ, ետ, եր, էց, էից, էն, էս, ի, լի, ին, իչ, իք, իս ից, ծին, ոյ, ոյն, ող, ոյժ, ոյս, որ, ութ, ութիւնք, ուն, ով, ոց, ումն, ուք, ցէ, ցուց, օր, օրէ):

Առաւօտեան ժամերգութեան վերջաւորութեան երգուող, եւ երկուշաբթիէն շաբաթ օրերու վրայ բաժնուած «Արարչական բանին հրաման» երգին եւ կիրակի օրուան յարութեան խորհուրդին նուիրուած «Նորաստեղծեալ» երգին մէջ ամփոփուած կը գտնենք նոխորութիւնը Շնորհալի Հայրապետին կիրարկած աւելի քան բառասուն տարբեր յանգերուն:

Այս մասին Ղեւոնդ Ալիշան հետեւեալ ակնարկները կ'ընէ իր «Շնորհալի եւ Պարագայ իւր» հատորին մէջ (1873, Վենետիկ, էջ 74-75): Կը պահենք Ալիշանի

ուղղագրութիւնը: «Շնորհալոյ տաղաչափութեան մէջ մուծած նորութիւն մ'ալ է նոյնաձայնութիւն վանկից կամ վերջնայանգ ըսուածն. այս ալ կրնայ Գրիգոր Մագիստրոսի գիւտ ըսուիլ. Արաքացոց քերականութեան հետեւելով, ինչպէս կ'ըսէ ինքնին եւ կը պարծի, եւ այնպէս ալ գրած է իր հազարտողեանը. եւ ոչ միայն գոյգ մը տողից կամ տուն մը համաձայն եւ նոյնայանգ լըծելով, այլ եւ բոլոր քերականութիւն մէկ ձայնով վերջացնելով, ին, ին, ին. որուն Շնորհալին ալ հետեւած է եւ ուրիշներն ալ յետոյ. այս ձայնս (ին) աւելի քնական եւ դիւրին գտնելով, թէ բայից եւ թէ՛ բառից հոլովմամբ եւ դիմորոշ ն տառի յաւելմամբ: Սակայն յայտ է որ շատ մը տողերու այսպիսի համաձայնութիւնն եթէ ի սկզբան ներդաշնակ ալ լսուի ակընչի՝ կը թմրեցընէ զայն, եւ լեզուին շնորհիւ եւ հարստութիւնը կը նուազեցնէ, մանաւանդ եթէ իմաստի եւ արուեստի կողմանէ ալ տկար ըլլայ քերականութիւն՝ կամ թէ Շնորհալի մը չըլլայ գրողն, որ թէ եւ նոյն ձայնով գրեթէ 4000 ութնոսեան տող գրած է (Յիսուս Որդի զիրքին մէջ), բայց իմաստից ազնուութեամբը կը զմայլեցնէ. այլ ո՞րքան եւս կրնար յափշտակել զմեզ՝ եթէ ուզէր յանգերը ստեղծ փոփոխել, ինչպէս Բան Հաւատոյ քերականութիւն մէջ, կամ գէթ քիչ մը ուշ փոփոխել, ինչպէս Խաչին (Բարձրացուցէ՛ք) Ներքողականին մէջ, կամ Եղեւիտի Ողբոց: Ին վերջաւորութեան մօտ է ան վերջայանգն ալ. եւ ասով կազմած է «Յաղագս Երկնից եւ Զարդուց Նորին» գեղեցիկ 12 ոտնեայ քերականութիւն, թէ եւ սա երկար բան չէ, այլ 200 տողի չափ: Անշուշտ աւելի հասարակ եւ անախորժ է եւ յանգն, որով կազմած է Շնորհալոյ բուն վիպասանութիւն ըսածն, որ եթէ այսու մասամբ իր գրուածոց մէջ ամենէն հետեւեալն է, յիշելու է որ իր գրուածոց մէջ ալ ամենէն առաջինն է, եւ մանկութեան գործ, ինչպէս ինքնին կը վկայէ անմեղադրութիւն ինդիքով: ... Այս առաջին գրուածը հրատարակած ատեն, յամի 1121, իր կենաց 19րդ եւ 20րդ տարին, կամ թէ աւելի առաջ գրած»:

Ուրիշ յատկանիշներու կարգին են՝ Զայնաւոր եւ Բաղաձայն տառերու կրկնութեամբ տողերուն մէջ հանգիստութիւն, նմանաձայնութիւն ստեղծելը, քերականութիւն մը տուններուն առաջին տառերուն ըստ այբուբենի շարադասելը՝ յառաջանալով Այբ տառէն դէպի Բ, եւ կամ դառնալով Բ տառէն դէպի Այբ, ինչպէս նաեւ գործածութիւնը այն մեթոտին (ակրօստիֆոս) ըստ որում քերականութիւն տուններու (եւ երբեմն տողերու) առաջին տառերը քերթողին «անունը կը կապեն» եւ կամ նախադասութիւն մը կը կազմեն, իրրեւ ցուցիչ առիթի, դիմառնութեան, եւ բացատրիչ քերականութիւն գոյութեան, ներշնչման աղբիւրին, պատճառին:

Նմանաձայնութեան եւ այբուբենի տառերուն գործածութեան օրինակները բազմաթիւ են, Ժամագիրքին, Շարակնոցին եւ Տաղարանին մէջ: «Առաւօտ լուսոյ» եւ «Աշխարհ ամենայն» երգերը Շնորհալիին հնարամտութիւնը կը ցուցանեն, մէկտեղելով մեթոտները նորութիւն մուծող չափի գործածութեան եւ հանգիստութեան ու այբուբենի տառերուն օգտագործման: Իւրաքանչիւր տունի մէջ օգտագործուած են երկու տառեր, որոնցմէ իւրաքանչիւրը իր կարգին եւ եռահատած նոյն տողին մէջ կը կրկնուի նոյնատառ քառով, հայթայթելով նմոյշներ թէ՛ ձայնաւոր եւ թէ՛ բաղաձայն տառերէ յառաջացած հանգիստութեան:

«Առաւօտ լուսոյ / արեգակն արդար / առ իս լոյս ծագեա: /
«Բըղիսումն ի Հօրէ / բըղիսեա ի հոգւոյս / բան քեզ ի հաճոյս /
Փրկիչ բոլորից / փութայ զիս փրկել / փորձութեանց մեղաց. /
Քաւիչ յանցանաց / քաւեա գօրհնարանս / քեզ երգել ըզփառս: /

Անցողակի կ'ուզենք մատնանշել թե «Առաւօտ լուսոյ» եւ «Աշխարհ ամենայն» երգերու տաղաչափութիւնը միակերպ չի հետեւիր անապստ-յամբ տրոհումով հնգավանկ տողերու դրութեան, ինչ որ ձանձրոյթ պատճառող միօրինակութիւն կրնար դառնալ: Ընդհակառակն, այնտեղ ունինք այլազանութիւն շեշտի, համաձայն իմաստի: Եւ հետեւաբար հնգավանկ տողը երբեմն կը կազմուի 3+2, եւ երբեմն 2+3 վանկերով, օգտագործելով յամբ-անապստ տրոհումը եւս: Իսկ տասը տարբեր տողեր (ասոնցմէ եօթը «Առաւօտ լուսոյ» եւ երեքը «Աշխարհ ամենայն» երգին մէջ) կը հետեւին շեշտադրութեան ուրիշ օրէնքի, բաղկացած ըլլալով հնգավանկ մէկ բառէ կամ միավանկ եւ քառավանկ երկու բառերէ: Այսպէս՝

Գանձդ ո-ղոր/-մութեան ...

Դա-ւա-նո-/ղիս քաց

Ի մար-դա-/սի-րէդ

Լոյս խա-ւա-/րե-լոյս

Դա-ւա-նա-/նե-ցի

Ճոխս աղ-բա-/տա-ցայ ... եւայլն:

Ժամագիրքի Նրրորդ, Վեցերորդ եւ Իններորդ ժամու արարողութեանց մէջ Շնորհալին նոր երգեր աւելցուցած է, որոնց իւրաքանչիւր տունը կը բաղկանայ ութը տողերէ, եւ ուր ամէն յաջորդ տողին առաջին տառը կը պահէ այբուբենի կարգը: Առաջին տունին առաջին տողը կը սկսի Աւրինեմք (Օրհնեմք) բառով, եւ իւրաքանչիւր տունին մէջ չորս տառեր իրենց այբուբենի կարգը կը պահեն տողընդմէջ: Այսպէս իննը տուններով մէկ կողմէ կը սպառէ այբուբենի տառերը, եւ միւս կողմէ հոգեւոր խորհրդա-ծութեամբ վերաբաղը կ'ընէ ժամերգութեան իմաստին: Նրրորդ ժամը՝ «ի դէմս նախամօրն ճաշակման եւ ազատութեանն Քրիստոսին», Վեցերորդ ժամը՝ «ի դէմս չարչարանաց եւ խաչելութեան Որդւոյն Աստուծոյ». եւ Իններորդ ժամը՝ «ի դէմս մահուան եւ քանական հոգւոյն աւանդմանն»:

Գրիգոր Յակոբեան, իր «Ներսէս Շնորհալի» հատորին մէջ Հայ բանաստեղծութեան մասին ռուսերէն հաւաքածոյէ մը կը մէջբերէ Վալերի Բրուսովի կարծիքը Շնորհալիի գրականութեան եւ յատկապէս այբուբենի տառերը օգտագործելու ձեւի մասին. «Ներսէս Շնորհալին ունի ուսանաւորներ ուր ամէն մի տողը (աւելի ճիշտ՝ երկու կիսատողեր) սկսւում է այբուբենի իրար յաջորդող նոր տառով: Ուսանաւորի այս խաղը չի խանգարում բանաստեղծի ներշնչման ազատութեանն ու մաքրութեանը:» (11)

Շնորհալին յաճախ գործածած է ակրօստիք մեթօտը, մասնաւորաբար իր անունին տառերը օգտագործելով իբրեւ առաջին տառը քերթուածին իւրաքանչիւր տունին: Ծանօթ է «Նորաստեղծեալ» երգը իր վեց տուններով որոնց առաջին տառերը «կը կապեն անունը» քերթողին, ՆԵՐՍԷՍ: Այսպէս են կառուցուած իր երգերէն, տաղերէն եւ շարականներէն շատերը:

Ինչպէս որ այբուբենի տառերով քերթողութեան առաջին նմոյշը կը նկատուի Կոմիտաս կաթողիկոսի (է. դար) «Անձինք Նուիրեալք» շարականը, անուանակապով առաջին գրութիւնը ունինք Գրիգոր Նարեկացիէն (Ժ դար) իբրեւ տաղերգու: Շնորհալին ամէնէն առատաստեղծ գրիչն է Հայ մտեւնագրութեան մէջ այս երկու գրչակերպն ալ օգտագործող: Բացի ժամագիրքի երգերէն եւ շարականներէն, տաղերուն մէջ մասնաւորաբար եւ երկու Գանձերուն (Սրբոյ Վարդավառին եւ Փոխման Աստուածածնին) անպայման ակրօստիք պիտառութիւն մը կը գտնենք: Ահա քանի մը

օրինակներ, Բանֆ Զափաւ հատորէն առնուած: ՆԵՐՍԷՍԻ ԵՐԳ Ի ՔԱՌԱՍՈՒՆ ՎԿԱՅՄՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՈՐՔ Ի ՍԵՐԱՍՏԻԱ ԿԱՏԱՐԵՑԱՆ (էջ 504-509): «Թուղթ Մխիթարութեան առ Ոմն Իշխան Արեւելեան Վասն Որդւոյ Իւրոյ Տարածամ Մեռելոյ» ֆերթուածը, 116 տող, կը սկսի «Անտես է յոյսն աստուածային» տողով, եւ այբուբենի տառերը աւարտելէ յետոյ կը շարունակուի անուանակապով՝ ՆԵՐՍԷՍԻ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՀԱՅ(Յ)ՈՑ (էջ 329-334): Իսկ «Յաղագս Երկնից Եւ Զարդուց Նորա» դիմառնական ֆերթուածը, «Բարառնաբար ի դիմաց նորին ի չափ երկոտասանիցն պարգեալ ոտից ի խնդրոյ առն բժշկապետի եւ աստղագէտի Մխիթարայ, կը բաղկանայ երկու մասէ, եւ երկրորդ մասը՝ Յորդորակ, ամբողջ նախադասութիւն մը կը կապէ տողընդմէջ ընդգծուած սկզբնատառերով՝ ՄԽԻԹԱՐ ԲԺԻՇԿ, ԸՆԿԱԼ Ի ՆԵՐՍԷՍԷ ԶԱՅՍ ԲԱՆ (էջ 319-324): Գրիգոր Լուսաւորչին նուիրուած տաղին մէջ, «Սրովբէից ձայնիւ եղանակեմք այսօր», դարձեալ տողընդմէջ սկզբնատառերը կապելով, կ'ունենանք ՍՐԲՈՅՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ԵՐԳ ՆԵՐՍԻՍԷ (էջ 499-503):

Ներսէս Շնորհալիի տաղանդը իբրեւ ֆերթող չի սահմանափակուիր այն իրողութեամբ որ ան ռահվիրան դարձաւ նոր ուղիներու, ընդարձակելով եւ նոխացնելով Հայկական տաղաչափութեան, յանգաքանութեան, նմանահնչունութեան, ձայնաւոր եւ քաղաձայն տառերու երաժշտական հնչականութեան օգտագործման, այբուբենի տաղերու կարգով ֆերթուած մը ամբողջացնելու հնարամտութեան, եւ տողասկիզբի տառերով իր անունը «կապելու» կամ գրութեան առիթը մատնանշելու հարտարութեան: Ասոնք բոլորը անբաւարար պիտի դառնային բանաստեղծ-հոգին յայտնաբերելու:

Քերթող Շնորհալին վկան է իր սերունդին եւ իր ժամանակին: Մարգարէն եւ խռովայոյց հոգին, որ «կրակէ շապիկը» հագած մէկ կողմէ կը խարանէ իր իսկ ժողովուրդին՝ աւագին ու անաւագին, հոգեւորականին եւ հասարակութեան, լիւմը եւ ապեասանութիւնը, եւ միւս կողմէ իր հոգիին ծորումներէն հաւաքուած քալասանով կը փորձէ իր խարանած վերքը բուժել, ուսուցանելով, յորդորելով, եւ խաւարամած հոգիներուն ու մոտերուն վերեւ շողարձակելով յոյսը հաւատփի, կամփի, յարատեւութեան, սիրոյ եւ յոյսի, հայրենասիրութեան, մարդասիրութեան եւ աստուածապաշտութեան:

Գիտակցօրէն՝ թէ՛ ներգգայութեան բխումով, ֆերթողութեան գիտելիքներու, թէ՛նիքի գիտութեամբ՝ թէ՛ ներծոր ազդմունքներու կայակումով, Շնորհալին խօսած է լեզուով մը որուն մոտիկ ըրած են սերունդներ հազարամեակներ իր մահուընէ յետոյ իսկ: Եւ հայերէն լեզուն ճկուն է, մանաւանդ շնորհալիին գրչին ներքեւ, առնելով նկարագիրը ներկայացուած նիւթին, զգացումներուն, տիպարներուն: Այսպէս, լեզուն՝ հանելուկ կամ մանուկներուն խրատական առակներ պատմելուն, մարդկային ցաւի եւ ողբի դիմաց մղկտալուն: Լեզուն՝ նորահրաշ եւ պսակաւոր առաքինիներուն, սուրբերուն, հերոսներուն, նահատակներուն կեանքը օրհներգելուն, կամ աստուածային տնօրինութիւնները փառաբանելուն, գովերգելուն:

Ուրիշ յատկանիշ մը՝ Շնորհալիին մոտիկն թռիչքն ու երեւակայութիւնը: Եւ սրտին՝ ջերմութիւնն ու յուզականութիւնը: Ասոնց աղբիւրը՝ ո՛չ միայն իր անձին խառնուածքն է, իր ջիղերուն զգայունութիւնը, այլ մանաւանդ այն միւս յատկութիւնը՝ իր անձը մոռնալուն, եւ այն բացառիկ, երկնատուր կարողութիւնը՝ ինքզինք տարբալու-ծելուն, նոյնացնելուն, հոգեկան ապրումներուն եւ կացութեանց հետ իր տիպարներուն որոնց հաղորդակից դառնալով հաղորդակից կ'ուզէ դարձնել իր ունկնդիրները:

Մեծն Ներսէս Հայրապետին նուիրուած Տաղին մէջ կարելի է մատնանշել օրինակներ վերոյիշեալ գրական շնորհներուն.

Նոր եւ առաջին լոյս ծագեալ հայրըն լուսոյ
Երկրորդ գնոյն վառեալ լոյս շառաւիղըն լուսոյ.
Բարունն այն գործով քան, գետն անուն յորդառատ
Սիրոյ զընծիւղեալ քոյսն զուարթացոյց ոռոգմամբ.
Էջ աննիւթ աղանին ծանոյց զընտրեալն ի բիւրուց,
Սըրբեալ տաճարացոյց զմաքրեալն ի սկզբանէ:

Ի մի յայնմ աղբիւրէ քաղու՛մ քղիսեալ վըտակ,
Նովին իընգաքեր ծառք արքեալ դրախտին Աստուծոյ.
Վարդից բուրելով հոտ եւ շուշանաց անուշից.
Արքայն անխմաստ արք եւ ոչ իմաստացաւ,
Ամին՝ փոխանակ կենաց՝ մահու արքոյց բաժակ:
Տըւողին աւանդեաց գիւմարատիպն իւր պատկեր,
Ի կեանս վերափոխեալ ի միշտ կենդանւոյն փառս:

(«Բանք Զափաւ» 1928, Վենետիկ, էջ 503-504)

Ասկէ՛ գեղեցկութիւնը իր պատկերաւոր արտայայտութիւններուն, բնականութիւնը իր օգտագործած գրական դարձուածքներուն, նմանութեան կամ հակադրութեան, շեշտի կամ խորքի, պատմական իրականութեան մը ակնարկութեան կամ հակադրաբար քաղդատութեան:

Ասոնց վրայ կ'աւելնան շնորհն ու երաշխիքը երաժիշտ բանաստեղծ հոգիին: Իր տաղերուն երաժշտականութիւնը եւ սահուն ներդաշնակութիւնը ամէն օր կը հնչէ Հայ եկեղեցւոյ կամարներուն ներքեւ, խորաններուն առջեւ եւ աղօթաւոր հոգիներուն միմունջներուն մէջ: Անոր ձայնին շուրջը կը զգանք Հայ Պատարագին քայց մանաւանդ «ի մէջ գիշերի»՝ քնաթաթախ արթնցող վանականներու շրթներգութենէն մինչեւ Հանգստեան ժամու աստուածերախտ հոգիներու ինը կարգ ժամապաշտութեանց երգերուն մէջ: Հայր Ղեւոնդ Ալիշան հետեւեալ քառերով կը գնահատէ երաժիշտ Շնորհալին. «... ինչպէս քարտար եւ անմահ իր քերդողութեամբ, եւ այնպէս ընտրող ականջ եւ ախորժակ ունէր ներդաշնակութեան, հարկ էր երաժշտական ընտիր ճաշակ ալ ունենայ: ... Եւ այնքան առաւելութեամբ, որ իրեն գլխաւոր ձրից մէկն հանչցուեցաւ. մինչեւ իրեն երկրորդ մականուն եւ յայտարար մ'ալ ԵՐԳԵՑՈՂՆ կոչուիլ, ինչպէս կ'անուանենք եւ տօնենք մենք զՍ. Ռոմանոս Եղեսացի սարկաւազն Յունաց, զոր իրենք իրենց լեզուով կոչեն Սիմֆօնիմադէս: ... Թէ արդեօք գեղեցիկ գրուածոց եւ եղանակաց նման գեղեցիկ եւ անոյշ ձայն ալ ունէ՞ր.՝ հաւանական կրնամք ըսել. եւ եթէ չկարենամք հաստատել բնական գործարանաց կամ կազմուածքին տուրքը, չեմք տարակուսիր կրթութեամբ, արուեստով եւ շնորհօք քաղցրութեանը վրայ. գուցէ Երգեցող անունն ալ՝ ոչ միայն երգահանութիւնը այլ եւ ձայնական կարողութիւնը նշանակէ: (12) Ու կը մէջքերէ Կիրակոս Պատմիչի ակնարկութիւնը Շնորհալիի մասին. «Կարգեաց ... քաղցրեղանակաւ, խոսքովային ոգով շարականս, մեղեդիս, տաղս եւ ոտանաւորս»: (13)

Այս բոլորին մէջէն Շնորհալիին ոճը իր անձն իսկ է: Նախ՝ ի տղայ տիոց Կարմիր Վանքի վանական կարգապահութեան, խստակեցութեան եւ հոգեկրթութեան մէջ մարզուած պատանին: Ապա՝ քսան տարեկանին իր ազգին պատմութիւնը վիպերգելու

խանդով լեցուն երիտասարդը, մէկ կողմէ գգալով որ «Պարտական է Հօր որդի / Հատուցանել վարձըս ծնողի», եւ միւս կողմէ աւելի համայնական, դաստիարակչական նպատակ հետապնդելով.

«Եւ մակագրեալ ի քարտեսի
Ձառ ի նոցայն գործեալ իրի,
Ձոմանց պատմել յոյժ գովելի
Ձարիութիւնըս պանծալի.
Ձոմանց հառել գգործս անբարի,
Եւ գվատ անունսն յաշխարհի:
Ձի որ քարւոյն է ըղձալի,
Առ ի քարեաց նախանձ շարժի.
Եւ ոչ չարին խընամ տանի,
Յօրինակացըս կշտամբի»: (14)

Աւելի յետոյ, իր եղբոր՝ Գրիգոր Գ. Պահլաւունի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կողմէ իբրեւ քանագնաց, հաշտարար ընդմէջ իրեքամերժ հայ իշխանաց, իբրեւ ջատագով Հայ եկեղեցւոյ ուղղափառ դաւանութեան, վարդապետ ու դաստիարակ, ու վերծանող Աստուածաշունչ մատենաներու յայտնութեան եւ անհառելի խորհուրդներուն, եւ վերջապէս իբրեւ հովիւ ու հովուապետ՝ տարացրիւ իր հօտին փրկութեան «սահաւոր ու սարսափազդու» պարտաւորութենէն մտազրաւուած Ամենայն Հայոց Հայրապետը:

Շնորհալիին աշխարհը Գրիգոր Նարեկացիի պոռթկացող, ճենճերող ներաշխարհը չէ: Քրիստոնէական թուականի հազարամեակին մօտեցող սերունդին համար (Նարեկացիի սերունդը) աւելի ինքնեկ ու ճակատագրական էր՝ տագնապիլ անձին յաւիտեանական երանութեան հարցերով, ապահովելու համար անձին արժանաւորութիւնը, ընդունելով հանդերձ մեղաւորութիւնը եւ անկատարութիւնը մարդուն: Շնորհալիին տագնապը ուրիշ է: Անհատը, ընկերութիւնը, մարդկութիւնը երկընտրանքին դիմաց կը գտնուի քարին կամ չարը, արդարը կամ անարդարը ընտրելու, ժամանակաւոր ու խաբուսիկ երանութեան կամ յաւիտեանական ու անխաբ ուրախութեան միջեւ իմաստուն ընտրութիւնը կատարելու: Եւ ասոր համար կ'ապաւինի հաստատուն, ամրախարիսխ իր հաւատքին, որով միայն մարդ իր տկարութեան մէջ կրնայ գորանալ, իր մեղաւորութեան եւ անկումին մէջ կրնայ փրկուիլ: Եւ իր յոյսը՝ աղաչանքն է իր գղջացող հոգիին, ինքզինքին եւ ամենուն համար, տիեզերքի Արարիչին ուղղուած. «Արդարութեամբ մի դատեսցին. / Այլ գթութեամբ քո քաւեսցին»: (15)

Նիկողոս Թախմիզեան այլ կերպ կը յատկանշէ Շնորհալիի ոգը: Կը պահենք իր ուղղագրութիւնը, «Ներսէս Շնորհալին Երգահան եւ Երաժիշտ» իր հատորին մէջէն (1973, Երեւան, էջ 53). «Գալով Շնորհալու արվեստի ոգի հարցին, պէտք է նշել հետեւեալը: Ղ. Ալիշանը, ապա եւ Մ. Արեղեանը, Շնորհալու քանաստեղծական խառնուածքի մասին խօսելիս, իրաւացիօրէն ընդգծել են, թէ Նարեկացու համեմատութեամբ նա յանդուգն ու անգուսպ չէ հոգու եւ մտքի թռիչքներում, այլ չափաւորուած. ալեկոծ, փոթորկոտ, հեղեղանման չէ ծավալման ընթացքում, այլ մեղմ, քնքուշ ու հեզասահ. սակայն նուազ ազդեցիկ չէ, քան Նարեկացին, ներկայացնելով տխրանուշ, գորովագին, սրտաբուխ, լուսարար գեղումների ու վսեմ մտքերի վերին աստիճանի մարդկային, բարեձեւ ու ներդաշնակ մի աշխարհ:»

Շնորհալիին անձին ու գործին մէջ ունինք անհրաժեշտ ու ազնուական բոլոր տարրերը «իրաւ ու վաւերական» բանաստեղծին, ինչպէս պիտի սիրէր հաստատել իրաւ Հայ Գրականութեան սիրահար բուրմը՝ Յակոբ Օշական:

ԹՈՐԳՈՄ ԱՐԲ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ

- 1.- Մանուկ Աբեղեան, «Հայոց Հին Գրականութեան Պատմութիւն» II, 1959 թ. Տպ. Սեւան, Պէյրութ, էջ 84
- 2.- Հ. Ղ. Ալիշան, «Շնորհալի եւ Պարագայ Իւր», 1873, Վենետիկ, էջ 70
- 3.- Շարական Առձեռն, 1936, Երուսաղէմ, էջ 755-759
- 4.- Շարական Առձեռն, 1936, Երուսաղէմ, էջ 767
- 5.- Հ.Ղ. Ալիշան, «Շնորհալի եւ Պարագայ Իւր», 1873, Վենետիկ, էջ 73, Ծանօթ 1
- 6.- Հ. Ղ. Ալիշան, «Շնորհալի եւ Պարագայ Իւր», 1873, Վենետիկ, էջ 71
- 4.- Շարական Առձեռն, 1936, Երուսաղէմ, էջ 767
- 8.- Ժամագիրք Գրպանի, 1947, Երուսաղէմ, էջ 31,34
- 9.- Ներսէսի Շնորհալոյ Բանք Զափաւ, 1830, Վենետիկ, էջ 223
- 10.- Մանուկ Աբեղեան, «Հայոց Հին Գրականութեան Պատմութիւն» II, 1959 թ. Տպ. Սեւան, Պէյրութ, էջ 83
- 11.- Գրիգոր Աբեղեան, «Ներսէս Շնորհալի», 1964, Երեւան, էջ 268-269
- 12.- Հ. Ղ. Ալիշան, «Շնորհալի եւ Պարագայ Իւր», 1873, Վենետիկ, էջ 85-86
- 13.- «Շատ հեղեղ անուանեց համար ըսուած եւ տաղից վրայ գրուած է ի գիրս մեր՝ խոսքովային եղանակ կամ ձայն, լաւ եւ քարտար երաժշտական ըսելու մոտիվ. այս անունն յայտնէ գիտարով Փէրվիզ կամ Ապրուէզ անուանի Թագաւորն Սասանեաց Պարսից՝ Զ. դարուն վերջը ... որ կ'ըսուի թէ շատ երաժշտասէր ըլլալով՝ երկու քարտար երաժշտաց ձեռնով այս արուեստը կանոնեց եւ զարգացուց. մէկն էր Սարգիս, զոր Հոռոմ կ'անուանեն, միւսն Պարպուտ կամ Պէրպուտ Շիրագցի, որոյ անուամբ նուագարան մ'ալ յիշուի նաեւ Հայոց մէջ Բարբուտ կոչմամբ, որ փոխանակեց գիին բանքին Հայկազանց: Այն ատենները Հայք դեռ Պարսից իշխանութեան տակ եւ անոնց արտաքին սովորութեամբք ալ վարուէին. շատ հաւանական է որ Խոսքովայ երաժշտաց արուեստն, եթէ անձանօք էր իրենց, անոնցմէ ընդունեցան, եւ այնուհետեւ սովորութիւն եղաւ մեր երաժշտաց ալ՝ խոսքովային անուանել անոյշ եւ քաջարուեստ եղանակները. ինչպէս տոյն իսկ մեր Շնորհալոյն համար կ'ըսէ Կիրակոս Պատմիչ.»
- Հ. Ղ. Ալիշան, «Շնորհալի եւ Պարագայ Իւր», էջ 88-89
- 14.- Ներսէս Շնորհալի, «Բանք Զափաւ», 1928, թ. Տպ. էջ 541
- 15.- Ժամագիրք Հայց. Եկեղեցւոյ, 1947, Երուսաղէմ, էջ 326